

Кушакова І.В.

Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до природи в сучасних екологічних умовах

Кушакова Ірина Валеріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет", м. Слов'янськ, Україна

Анотація. У статті розглянуто роль позакласної роботи в процесі виховання ціннісного ставлення до природи в молодших школярів; розкрито критерії, показники та рівні прояву учнями молодших класів ціннісного ставлення до природи.

Ключові слова: екологічні проблеми сучасності, екологічне виховання, ціннісне ставлення до природи, молодші школярі, позакласна робота.

Вступ. Сучасне громадянське суспільство в Україні визнає наявність гострих екологічних проблем, від вирішення яких залежить подальший розвиток нашої країни в усіх сферах життя. Значні території в Україні перетворені на регіони екологічної кризи, що вимагає невідкладного піклування держави про природне середовище і добробут кожного громадянина. Це є обов'язковою умовою процвітання України в майбутньому, а виховання в особистості ціннісного ставлення до природи – одне з першочергових завдань усіх соціальних інститутів, у тому числі загальноосвітньої школи.

Короткий огляд публікацій з теми. Аналіз практики виховання ціннісного ставлення до природи в учнів початкової школи свідчить, що по її закінченні частина дітей недостатньо усвідомлює значимість природи, має нестійкі переконання щодо її збереження, природоохоронні мотиви та вміння виявляються в них несформованими. Серед причин – недостатня увага до позакласної роботи, перш за все, в третіх – четвертих класах, коли мають активно укріплюватись природоохоронні мотиви, формуватись відповідна адекватна поведінка, вміння долати імпульсивну поведінку, діяти самостійно, переконувати товаришів у значимості природи тощо. Натомість ціннісне ставлення до природи в молодших школярів формується, як правило, ситуативно, безсистемно, без цілеспрямованого використання можливостей позакласної роботи, хоча на уроках діти чимало читають про природу, пишуть про неї твори, але нерідко продовження такої діяльності не відбувається в позакласній роботі.

Теоретичне осмислення проблеми виховання ціннісного ставлення людини до природи має історичну ретроспективу, пов'язану з іменами В. Вернадського, Ш. Монтеस्क'є, П.-Т. де Шардена. У психолого-педагогічній літературі розглянуті окремі компоненти ціннісного ставлення до природи й педагогічні умови його виховання в дошкільників (Л. Безрукова, Н. Кондратьєва, С. Ніколаєва), школярів (О. Александрова, З. Андрієвська, Т. Баранова, І. Зверев, Г. Костецька, В. Ніколіна, Г. Пустовіт, І. Суравегіна) і студентів педагогічних вищих навчальних закладів (Н. Андрієнко, В. Єрошенко, Л. Реут). Особливу роль відіграють дослідження вікових особливостей розвитку суб'єктно-непрагматичного відношення до природи (С. Дерябо, В. Ясвін та ін.). Значною мірою досліджена проблема формування в молодших школярів естетичного (Ф. Вольвач, М. Дробноход, О. Зирянова, В. Мясцова, А. Овчиннікова, І. Павленко, В. Сухомлинський, І. Ярита), морального (С. Івашенко, С. Карпеев, О. Лазєбна, О. Пехота, А. Миронов, Л. Симоно-

ва, Г. Шевченко, Т. Южакова), позитивного емоційного (В. Зотов, І. Цветкова) і усвідомленого відношення до природи (О. Винокурова, О. Яковлева).

Мета дослідження – розглянути роль позакласної роботи в процесі виховання ціннісного ставлення до природи в молодших школярів; розробити критерії, показники та рівні прояву учнями молодших класів ціннісного ставлення до природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціннісне ставлення до природи є відображенням сформованості у дитини екоцентричного світогляду, який передбачає розуміння природи як найвищої цінності незалежно від корисності для людини. Ціннісне ставлення проявляється в почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них, здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; таке ставлення є основою екологічної культури особистості.

Виховання ціннісного ставлення до природи в учнів молодших класів у загальноосвітній школі має свої особливості, які обумовлені специфікою віку. Молодшим школярам властиве непрагматичне ставлення до природи, посилення мотивів спілкування з нею, потреба в повазі оточення тощо. Молодший шкільний вік є сенситивним до освоєння цінностей суспільства, до суб'єктно-непрагматичної взаємодії з природою, оскільки учні початкових класів характеризуються емоційною чутливістю до проблем навколишнього середовища, синкретичністю сприйняття світу, художнім його освоєнням. Цьому в значній мірі сприяє як власне навчальний процес, так і позакласна робота.

Вирішення екологічних проблем учні бачать у зменшенні глобального антропогенного впливу на біосферу й забезпеченні відновлення її регулятивного потенціалу. Це можливо тільки як результат етичного відновлення людства, формування нової системи цінностей, нових моральних імперативів, тому що ніякі науково-технічні нововведення, економічні перетворення, соціальні реформи самі по собі не забезпечать стійкості розвитку цивілізації, коеволюції зі світом природи. На думку вчених, подолає екологічну кризу на планеті не діяльність фахівців з охорони навколишнього середовища, а спеціальна система екологічної освіти.

Сьогодні екологічна освіта стає пріоритетним напрямком педагогічної теорії й практики. Екологічна освіта має певні особливості, такі як врахування нерозривного зв'язку фізичного і духовного життя людини з природою; розгляд екологічних проблем в системі глобальних проблем сучасності; спрямова-

ність на цілі охорони навколишнього середовища: збереження генофонду біосфери, гігієнічних і естетичних переваг навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів.

Метою екологічної освіти є формування екологічної культури в усіх громадян, бо вона містить у собі екологічні знання, інтелектуальні й практичні вміння вивчення природи, навички ресурсозберігаючої й природоохоронної діяльності, діяльності по відновленню регулятивного потенціалу (стійкості, рівноваги) природи, по поліпшенню екологічного стану, досвід творчої взаємодії із природою й турботливого ставлення до неї.

Формування екологічної культури людини особливо активно здійснюється в шкільні роки, коли відбувається виховання відповідального ставлення до збереження природного середовища, свого здоров'я та здоров'я інших людей, розвиток активної творчої діяльності по вивченню й охороні навколишнього середовища, пропаганді ідей оптимізації взаємодії суспільства й природи, попередженню негативних наслідків впливу на оточуюче людину середовище та її здоров'я. У свою чергу, в молодшому шкільному віці відбувається активний процес цілеспрямованого формування знань, почуттів, оцінок, емоцій, розвиток здібностей і інтересів дитини. У цьому віці учні дуже допитливі, чуйні, сприйнятливі, легко відгукуються на тривоги й радість, щиро співчують і співпереживають. У них має місце "родинне" відношення до навколишнього світу. На основі синкретичності світосприймання, вродженої емоційної сприйнятливості молодший школяр прагне до пізнання природи, бажає навчитись надавати їй допомогу.

Виховання ціннісного ставлення до природи як педагогічну проблему вперше почав розробляти Ж.-Ж. Руссо. Дослідники відзначають його опір варварському відношенню суспільства до навколишньої природи, прагнення до виховання в дітей любовного, дбайливого відношення до рослин і тварин. Раніше ідею організації освітнього процесу на лоні природи, слідування її об'єктивним законам і необхідність природничо-наукової освіти учнів обґрунтували Я. Коменський і Д. Локк. Вони вважали любов до природи однією з основних чеснот, які необхідно виховувати. Також вплив рідної природи на особистість підкреслювали Й. Песталоцці й А. Дістервег. Проти вузького прагматизму, утилітаризму у відношенні до природи виступали В. Белінський, О. Герцен, М. Добролюбов, Д. Писарев, М. Чернишевський. Надалі цей напрям педагогічних досліджень продовжили В. Зуєв, К. Ушинський, Л. Толстой, О. Герд, Д. Кайгородов, В. Сухомлинський та ін.

На основі аналізу наукової літератури визначено, що *ціннісне ставлення до природи* являє собою стійке особистісне прийняття природи як суб'єкта непрагматичної взаємодії. Воно характеризується позитивним відношенням до природних об'єктів і явищ, здатністю до їх суб'єктивації. При такому ставленні врівноважується практичне використання природи (при задоволенні своїх розумних потреб) і духовна взаємодія з нею (на основі художньо-творчих, ресурсозберігаючих, природоохоронних технологій, технологій по

відновленню й поліпшенню екологічного стану навколишньої природи).

Специфіка *ціннісного ставлення до природи молодших школярів* виявляється в їх послідовній та систематичній участі в природоохоронній діяльності, особливому емоційному сприйнятті природи, схильності до антропологізації природних явищ.

Виховання ціннісного ставлення до природи в молодших школярів найбільш ефективно при ціннісному орієнтуванні, що розуміється як керування послідовними діями учнів: пошук – оцінка – вибір – проєкція цінностей. Виховання ціннісного ставлення до природи в молодших школярів – це процес становлення позитивного, суб'єктного, непрагматичного відношення до природи за допомогою художніх образів, аналізу природних явищ, участі кожного в збереженні природи тощо. Це відбувається в процесі вивчення курсу "Природознавство" як на уроках, так і в позакласній роботі. Остання, як засвідчив аналіз роботи вчителів початкових класів, посідає незначне місце в екологічному вихованні школярів, не використовується повнота засобів екологічного виховання і не враховуються зміни, які відбуваються у свідомості учнів від класу до класу.

Позакласна робота визначається педагогами як діяльність, що виконується в позаурочний час і на основі інтересу й самостійності учнів. При визначенні змісту позакласної роботи необхідно виходити з таких принципів, як зв'язок з життям, із проблемами, які вирішує країна, область, район; відповідність змісту позакласної роботи віковим учнів, особливостям їхнього розумового розвитку й інтересів.

Позакласна діяльність учнів дозволяє в значній мірі систематизувати й розширити сферу екологічних знань і вмінь школярів. Аналіз методичної літератури показує, що позакласна робота повинна враховувати наступні умови: вікові особливості школярів, їхні інтереси й схильності; сполучення теоретичних і практичних занять; єдність інтелектуального й емоційного сприйняття навколишнього середовища; активну практичну діяльність по вивченню проблем навколишнього середовища й поліпшенню його стану; поєднання ігрової й трудової діяльності школярів.

Дослідження школярами реального життя в процесі позакласної роботи дає матеріал для обговорення в природному середовищі різноманітних життєвих ситуацій, особливо екологічно негативної поведінки людей. Це дозволяє школярам брати уроки на майбутнє, змінювати мету своєї діяльності, приймати рішення відповідно до переконань. Природничо-наукові знання при цьому обґрунтовують оптимальні способи поведінки й діяльності в навколишньому середовищі.

Позакласна робота створює умови для набуття досвіду прийняття екологічно правильних рішень на основі отриманих знань та у відповідності до сформованих ціннісних підходів і орієнтацій.

Значною є роль позакласної роботи в заохоченні школярів до самостійного вивчення природи, яке вони можуть здійснювати відповідно до більш властивої їм швидкості засвоєння, що робить набагато продуктивнішим процес становлення особистості. При цьому учень може вдатися до експерименту,

короткочасного й довготривалого спостереження, дослідження зв'язків людини з природою протягом тривалого терміну з фіксацією результатів на фотоплівці, в малюнках, схемах та інших документах. Усе це робить дослідження природного середовища і його охорону привабливими й цікавими.

Виховання ціннісного ставлення до природи в школярів можливо тільки за умови взаємозв'язку різних видів і форм позакласної роботи. Різноманітна діяльність дає можливість школярам глибоко опанувати знання про зв'язки людини з природою, розгледіти екологічні проблеми в реальному житті, набутти найпростіших умінь з охорони природи, лише в позакласній роботі можливе проведення тривалих екскурсій, походів до природних угруповань, рекреаційних територій, науково-дослідних установ, за такої форми організації роботи розширюються шляхи залучення школярів до практичної діяльності екологічного характеру.

У той же час ми дійшли висновку, що з позакласних заходів у педагогічній і методичній літературі розглядаються в основному типові, а в практиці застосовується невелике розмаїття видів позакласної роботи. Учителі в основному використовують традиційні методи проведення позакласних занять, які, в свою чергу, носять епізодичний характер з вираженим теоретичним підходом і вузькою практичною спрямованістю, що обумовлено сучасними соціально-економічними реаліями.

У результаті проведеного дослідження нами були виділені критерії та рівні сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів молодших класів. Такими критеріями є позитивність, суб'єктність і непрагматизм. Вони були виділені на основі характеристик цінності, які даються в сучасних аксіологічних концепціях (Г. Вижлецовим, М. Каганом, Л. Столовичем і ін.). У теорії відносин вони розглядаються як характеристики модальності особистісних відношень до природи (О. Лазурським, В. Мясіщевим, В. Левіним і ін.).

Позитивність характеризує "знак" відношення до природи: позитивний, негативний або амбівалентний. При амбівалентному відношенні позитивність до одних природних об'єктів і явищ урівноважується негативністю до інших. Цінністю є лише те, що має позитивний "знак" відношення.

Суб'єктність характеризує ступінь суб'єктифікації природи, наділення її суб'єктними функціями. Цінність характеризується суб'єктивним відношенням, тобто відношенням до природи як суб'єкта.

Непрагматизм визначає ступінь безкорисливості й утилітаризму в стосунках з природою. Цінність характеризується непрагматичним відношенням до неї особистості, за якого одержання практичної користі, особистої або суспільної вигоди узгоджується з можливостями природи по саморегуляції, тобто не приносить їй незворотної шкоди, а в ідеалі є рівноцінно корисною взаємодією. Непрагматичне відношення не обмежується практичним використанням природи для задоволенні своїх розумних потреб, а врівноважується духовною взаємодією з нею, наприклад, у сфері художньої творчості.

Вивчення наукової літератури, аналіз змісту екологічної освіти молодших школярів, спостереження за проявами ціннісного ставлення учнів і опитування вчителів початкових класів дозволили виявити показники сформованості ціннісного ставлення до природи в молодших школярів.

Показниками позитивного відношення до природи виступають пізнавальний (науковий і естетичний) інтерес до природних об'єктів і явищ, адекватне відношення до особливостей живих істот і явищ природи, дотримання норм екологічно значимого поводження в природі. Показниками суб'єктного відношення до природи є вміння бачити унікальність природних об'єктів і явищ і передавати її різними засобами, вміння відчувати на собі вплив природи й усвідомлювати власні зміни під її впливом, вміння рівноправно взаємодіяти з природними об'єктами на основі виявлення "людських рис" і надання "свободи дій". Непрагматичне відношення проявляється в турботі про природу, в дотриманні моральних обмежень при вивченні й практичному використанні природного матеріалу; в застосуванні ресурсозберігаючих, природоохоронних і художньо-творчих технологій, у прагненні до освоєння технологій по відновленню й поліпшенню екологічного стану навколишнього середовища.

Рівнями сформованості в молодших школярів ціннісного ставлення до природи виступають суб'єктно-непрагматичний, соціально-споживчий і утилітарний. Суб'єктно-непрагматичний (високий) рівень характеризується сталим характером прояву перерахованих вище показників. При соціально-споживчому (середньому) рівні показники ціннісного ставлення до природи проявляються несистематично, при утилітарному (низькому) – дуже рідко й носять крайній нестійкий характер.

На основі теоретичного аналізу проблеми був виділений соціально-негативний рівень сформованості ціннісного ставлення до природи. Цей рівень характеризується відсутністю показників позитивного, суб'єктного, непрагматичного відношення до природи. Проведений нами констатувальний експеримент показав відсутність молодших школярів з таким рівнем, що підтверджується наведеними даними, отриманими іншими дослідниками. Так, С. Дерябо й В. Ясвін установили, що низький ступінь позитивного відношення до природи фактично не зустрічається.

Більшість учнів в період початкової шкільної освіти знаходяться на соціально-споживчому рівні сформованості ціннісного ставлення до природи, який характеризується несистематичним проявом показників позитивного, суб'єктного і непрагматичного відношення до неї. Кількість випускників початкової школи з утилітарним рівнем значно менша, а з суб'єктно-непрагматичним – більша. Однак без цілеспрямованої роботи педагога рівень сформованості ціннісного ставлення до природи у більшості учнів залишається недостатнім.

Висновки. Вивчення стану розробки в педагогічній теорії і практиці проблеми виховання ціннісного ставлення до природи в учнів молодших класів у сучасних екологічних умовах засвідчило, що, на думку науковців і педагогів, ця проблема є найактуальні-

шою. Виявлено, що позакласна робота учнів дозволяє в значній мірі систематизувати й розширити сферу екологічних знань і вмінь школярів. На підставі тео-

ретичних узагальнень в ході роботи розроблено критерії, показники та рівні прояву учнями молодших класів ціннісного ставлення до природи.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Бех // *Наук.-метод. посіб.* – К.: ІЗМН, 1998. – С. 48.
Bekh I.D. Osobistisno zoriétované vikhovannya [Individually oriented education] // Nauk.-metod. posib. – K.: ÍZMN, 1998. – S. 48.
2. Дерябо С.Д. Природный объект как "значимый другой" / С. Дерябо. – Даугавпилс, 1996. – 137 с.
Deryabo S.D. Prirodnyy obyekt kak "znachimyy drugoy" [Natural object as a "significant other"] // Daugavpils, 1996. – 137 s.
3. Дерябо С.Д. Две модели экологии: экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания / С. Дерябо, В. Ясвин // *Человек.* – 1998. – № 1. – С. 34-40.
Deryabo S.D. Dve modeli ekologii: ekologicheskii krizis kak krizis antropocentricheskogo soznaniya [Two models of ecology : the ecological crisis as a crisis of consciousness anthropocentric] // Chelovek. – 1998. – № 1. – С. 34-40.
4. Зотов В.В. Воспитание у младших школьников эмоционально-ценностного отношения к природе: Автореф. дисс. ... кандидата пед. наук / Московский гос. пед. ун-т / В. Зотов. – М., 1998. – 16 с.
Zotov V.V. Vospitaniye u mladshikh shkol'nikov emotsional'no-tsennostnogo otnosheniya k prirode [Education of emotional and
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ломов. – М., 1984. – С. 137.
Lomov B.F. Metodologicheskiye i teoreticheskiye problemy psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology] // M., 1984. – S. 137.
6. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія / Г. Пустовіт. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
Pustovít G.P. Teoretiko-metodichní osnovi yekologichnoï osviti í vikhovannya uchnív 1–9 klasív u pozashkíl'nikh navchal'nikh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of environmental education of 1-9 classes' pupils in extracurricular educational institutions] // Monografiya. – K. – Lugans'k: Al'ma-mater, 2004. – 540 s.
7. Ясвин В.А. Психология отношения к природе / В. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.
Yasvin V.A. Psikhologiya otnosheniya k prirode [Psychology of the relationship to nature] // M.: Smysl, 2000. – 456 s.

Kushakova I.

Values education in relation to the nature of the junior pupils in the modern environmental conditions

Abstract. The article is devoted to the important issue of values education in relation to the nature of the junior pupils of in extracurricular activities. Based on the analysis of scientific approaches and practices of the organization of extracurricular work highlighted the criteria of formation of values relation to nature.

Keywords: modern environmental issues, ecological education, value attitude to the nature, elementary school's pupils, extracurricular activities.

Кушакова И.В.

Воспитание ценностного отношения младших школьников к природе в современных экологических условиях

Аннотация. В статье рассмотрена роль внеклассной работы в процессе воспитания ценностного отношения к природе у младших школьников; раскрыты критерии, показатели и уровни проявления учащимися ценностного отношения к природе.

Ключевые слова: экологические проблемы современности, экологическое воспитание, ценностное отношение к природе, младшие школьники, внеклассная работа.